

utáni Nyugat-költők közül Babits tudott igazi feleleteket adni. Sokszor csak kereste a választ, sokszor magatartása elhúzóds a kerítés mögé, de nem egyszer a nemzet szívéből szólt a nemzet lekiismeretéhez. S a

19 utáni Nyugat nemcsak »hivatalos ellen-zék«, nem az 1927-ig s azután is mindig vannak időszakok, amikor a Nyugat a demok-ratikuss eszmék szolgálatába áll.

Béldi Miklós

SÁRKÖZI GYÖRGY FAUST-FORDÍTÁSA

1.

A világirodalom nagy műveinek fordítása mindig izgalmas, szép próbája a műfordító tehetségének és türelmének, de egyszerűsmind a magyar költői nyelv gazdagságának, hajlékonyságának is. A nagy alkotások sokrétű mondanivalója, korok nyelvi eredményeit összegező stílusa olyan teljesítményre sarkallja a fordítót, amely a magyar költői nyelv szempontjából is jelentős. Köztudomású, hogy a verses művek fordítása megalkuvások sorozata, s nemcsak tehetségre, hanem nagy gondra és szerencsés pillanatokra is szükség van ahhoz, hogy az eredeti szöveg eszmei tartalmát és formáját a lehető legnagyobb mértékben megőze-lítse a mű tolmácsolója. Ezt a legnagyobb mértékű szövegűséget számonkérni: a bíráló könnyű feladata. A legnagyobb mértékű szövegűséget megvalósítani: a fordító nehéz, olykor — egy-egy bonyolult vagy látszólag nagyon is egyszerű részlet esetében — megoldhatatlan feladata. Sár-közi Faust-fordítása nem először szólaltatta meg Goethe remekművét magyar nyelven. A Faust-ot a magyar olvasóközönség előtt előszörban két korábbi fordítás, Dóczi Lajos és Kozma Andor fordítása tette ismertté. A régebbi, különösen a múlt századi fordítá-sok — a nagy klasszikusok, Arany, Vörösmarty, Petőfi — fordításainak kivételével — nagyrészt elavultak. Az epigon-költészet vérszegény nyelve nemcsak stílári szem-pontból teszi ma már élvezhetlenné ezeket a fordításokat, hanem eltorzítja a művek eszmei tartalmát is. Így Dóczi hajdan nagyra értékelt Faust-fordítása ma már nagyon is szembetűnő hibákat mutat. Szövegűség tekintetében felelőtlen, a megoldások pongyolák, gyakran a komikus hatásig esetlenek, a rim kedvéért hamisan csengő vagy egyenesen értelmetlen szavakat illeszt a szövegbe. Goethe klasszikusan fegyelmezett, pontos fogalmazását meg-lágyítja, kellemetlenül érzelmes vagy ízet-lenül népieskedő árnyalatot ad neki. Elavult szókat, nyelvtani alakokat használ. Az eredeti ritmusát, rímfajtaát és rímelhelyezését az ilyen szempontból nehezebb helyeken egyszerűen nem veszi figyelembe. Kozma

Andor fordítása jóval igényesebb, pontosabb és jobb híján megfelelő tolmácsolása volt a Faust-nak. Formai szempontból szigorúan ragaszkodik az eredetihez, de a ritmus sok helyen nála is lompos. Stílusa ugyan-csak nem ment a rossz értelemben vett ódon íztől, mondatszerkesztése helyenkint nehézkes, költőiségben pedig a mű egészben messze elmarad az eredeti mögött. Sárközi Faust-fordítása sem megmásíthatatlanul tökéletes, de a szöveg pontos értelmezésében és elsősorban költőiségben magasan felülmúlja elődeit. E fordítás bírálatában a teljesség igénye nélkül a fordító szempontból különösen nehéz, kényes részleteket fogom kiemelni. Néhány helyen felhasználtam Halász Gábor lapszéli jegyzeteit, aki nagy hozzá-értéssel és kitűnő érzékkel nézte át Sárközi kéziratát.

2.

A Faust különösen nehéz feladat elé állítja a fordítót. Egyrészt a mű természetéből (a misztikus keret jeleneteinek emelkedett hangjától a rapszodikus monológokon át a Boszorkányszombat mesevilágáig és a kor-látolt polgár-világ ábrázolásáig milyen széles a skála!) következik, hogy az egységes, jelleg-zetesen Goethe-stíluson belül az eszmei mondanivaló olyan sokoldalúan, annyi stílus-árnyalattal fejeződik ki, hogy a fordítónak minden jelenet stílusát külön meg kell alkotnia, nem viheti a mű elején sikeresen megütött alaphang lendülete. Másrészt a Faust egyes részeit a keletkezés szempontjából időben is távol állnak egymástól, s bár Goethe minden részletet tudatosan illeszt az egészbe, a jeleneteken mégis rajta van egy-egy Goethe-korszak jellegzetes bélyege. Azaz nemcsak a tárgyból, hanem Goethe költői fejlődéséből is következik a részletmondani-valók és stílus sokrétűsége. Világosan példázza ezt akár Faust két monológjának összevetése is. Milyen nagy utat kell bejárnia a fordítónak az Ajánlás klasszikusan tömör stílusától a második monológ fojtott szenvedélyű látomásáig vagy az Auerbach Pincéje nyers kórusáig! Sárközi kitűnő költő, s nagy tehetséggel és lelkiismeretesen igyekezett megközelíteni az eredeti szövegét.

Már az első nagy próba, az Ajánlás fordítása megmutatja a különbséget az új és a régebbi Faust-tolmacsolások között. Sárközi fordítása szinte mintaszerűen sikerült. A szövegűsége annál értékesebb, mert stanza fordításáról van szó, s a többszörös rímelés még nehezíti az amúgy is szinte feloldhatatlanul tömör sorok fordítását. Milyen természetesen magától értetődő e szép sorok magyar változata:

»Ihr bringt mit euch die Bilder froher Tage,
Und manche liebe Schatten steigen auf;
Gleich einer alten, halbverklungenen Sage,
Kommt erste Lieb' und Freundschaft mir
herauf.«

Sárközi fordításában:

»Vidám napok emléke kél zsbongva,
és néhány kedves árnykép megjelen;
mint félig elfelejtett régi monda,
kisért első barátság, szerelem.« (1. l.)

Valamennyi olyan eltérés, amely a rímelés, a magyar szöveg miatt szükséges volt, beleillik a vers hangulatába. Sem Dóczy, sem Kozma nem birkózik meg ilyen sikeresen a feladattal. (Dóczyinál: »Tivéletek sok vig nap képe tér meg, — És kedves árny is felmerül nem egy; — S kisért, mint hangja rég hallott regének, — Első szerelmi és baráti kegy.« Ebben a Dóczy színvonalához képest sikerült részletben nem szerencsés az utolsó egyszerű sor meglágyítása a *kegy* szóval és a fontos főnevek melléknévesítésével. Nem hangzik valami jól a *tér meg és nem egy* sem. Az *alte, halbverklungne* hangulata elsikkad. Kozma sikeresebb fordításában a második sor magyar változata gyengébb az eredetinél; mert összetett mondatot csinál az egyszerűből: »Sok drága árnyék jő s mulat velem,« s a harmadik sor sejtelmességét sem tudja visszaadni, bár csaknem szószertint fordít. Sárközi kitűnő ösztönrel fordítja a *halbverklungen-t félig elfelejtett*-nek, az *alt*-ért pedig kárpótol a *kisért*. (Nyelvi telitalálatokban gazdag Sárközi fordítása.) »...des Lebens labyrinthisch irren Lauf...« Sárköziinél: »... tekervényes futásu életen...« Dóczyinál ugyanez: »tekergő élet, Kozmánál: »Éltünk útja tévelyeg s szerte megy.« Ezt a szép fordítást csak a befejező szakasz tömör sorainak nem egyértelmű megoldása rontja. (S idézi a jókat, a szép időkben akik családva tűntek el előlem.« Nem világos, hogy a *szép időkben* idő- vagy képes helyhatározó, s nehézkes a vonatkozó névmás ilyenfajta, Sárköziinél nem ritka átvétele is.)

Sárközi gyakran bizonyos szabadsággal kezeli a költői képeket, néha szerencsésen, néha nem. Ilyen szerencsés megoldás például az Előjáték-ból:

»Nem, tiszta égi források vízből
ittas, hol az öröm repkénye nyit.« (4. l.)

Az eredetiben:

»Nein, führe mich zur stillen Himmelsenge
Wo nur dem Dichter reine Freude blüht.«

Sem a forrás, sem a repkény nem szerepel az eredetiben, mégis pontosnak tarthatjuk a fordítást. (Ui.: »A dal... gyakran sok év *kohóján* áthalad...« A *kohó* nem szerepel az eredetiben, de szinte következik a német szövegből: »Oft, wenn es erst durch Jahre durchgedrungen, Erscheint es in vollendeter Gestalt.«) Az Előjáték-ban nem szerencsés a *Nachwelt-Mitwelt* fordítása (*valóság-örökkévalóság*). Az ellentét a németben sokkal világosabb. A *Nachwelt* a Vidám személy szavaiban egyébként a költő szavaihoz kapcsolódik s ez a magyarban elsikkad (*örökké-örökkévalóság*). Már e jelenetben kitűnik, hogy a párbeszéd elvenségét a három fordító közül Sárközi tudja leginkább visszaadni. Ez aztán még nyilvánvalóbbá válik a Faust—Wagner jelenetekben és az Auerbach Pincéjében. Nagyon szép a költő egyszerű szavainak fordítása (6. l.). Itt azonban megint akad olyan sor, amit szinte lehetetlen lefordítani. (»Des Menschen Kraft, im Dichter offenbart.«) A fordításban elmarad a birtokos (egyszerűen: *erőnk*), s ez az egész mondatot elvonttá, sőt homályossá teszi. Más esetben a konkretizálás ront a szövegen. A *Lustige Person* a németben egy helyütt általános alanyt használ, s szavai érezhetően a költőre vonatkoznak. (»Und treibt die dicht'rischen Geschäfte, — Wie man ein Liebesabenteuer treibt! — Zufällig naht man sich, man fühlt, man bleibt...« Sárköziinél: »S a költészet legyen előttem — olyan mint holmi szerelmes kaland. — Találkozik, lobot vet nyugtalan, — s hálóban látod már az *ifjút*.) A hirtelen átváltás a magyar szövegben konkrét harmadik személyű alányra éppen a kép közvetlen szemléletességét veszi el: nem érezzük, hogy a Vidám személy a költő könnyelmű kacérkodásáról beszél. Ebben a jelenetben már akad olyan meggondolatlan, a szövegbe eléggé bele nem ágyazott mondat, amely másutt is ront Sárközi fordításán. (»Akkor hól ez, hol az kapkod fejéhez, — azt hallva, mit szívében ő is érez.« 7. l. A *fejéhez kapkod* riadalmat fejez ki, holott a német szöveg jelentése az, hogy az ifjúság örömmel, izgalommal ismer rá a szerző művében a maga gondolataira. A németben: »Dann wird bald diess, bald jenes aufgeregt...«) A költőnek az ifjúságot visszakérő szavait gyönyörűen fordítja Sárközi (7. l.). Szemléletesen mutatja azonban egy példa, hogyan szab határt a fordító elé Goethe nyelvének tömörsége.

»Gib ungebändigt jene Triebe,
Das tiefe, schmerzenvolle Glück,
Des Hasses Kraft, die Macht der Liebe,
Gib meine Jugend mir zurück!«

Sárközi fordításában:

Adj merszet ösztönöm követni,
adj fájó s boldog vágyakat,
erőt, gyűlölni és szeretni,
add vissza ifjuságomat!«

Az utolsó sor fordítása megmáshíthatatlanul tökéletes. Az első sort azonban szinte lehetetlen lefordítani. A *jene* kifejezetten távolra mutat, érezteti, hogy nem az ösztönökről általában, hanem az ifjúkor ösztöneiről van szó. A következő sor magashangú romantikus felajdulása, a harmadik sor feszült szimmetriája elvész az egyébként pontos magyar szövegben.

A Prologus a mennyben egyes részleteinek fordítása tökéletes (Az arkangyalok éneke). Mefisztó gúnyos hangját Sárközi találja el a legjobban. (»... ha néhanap tudnál nevetni még.« 10. l.) A 10. lapon: »Szememben ő, bocsánat érte, felség, — Holmi nyakigláb kabóca-jelenség.« A bocsánatkérés kancsal tisztelete, a *holmi* megvetőn lekicsinylő hangulata, a *jelenség* gúnyosan tudóskodó színezete kitűnően festi Mefisztó jellemét. A következő négy sor azonban erejét veszti a magyarban a négyes rím kényszere miatt. (»Látnom is fáj, hogy az ember keserve mennyi, — szegényeket nincs szívem ingerelni.« 10. l. A rím kedvéért az eredetiben szereplő *plagen*-ből a jóval enyhébb *ingereln* lesz, a *selbst* gúnyos hangsúlyozása pedig teljesen hiányzik. Talán jobb lett volna itt a rímet feláldozni, mint Kozma teszi.) E jelenet befejező sorainak (az Úr és Mefisztó párbeszéde Faustról) megoldása mintaszerűen pontos. Helyenkint mégis halványabb, erőtlenebb az eredetinel. (»S közel mi van, távol mi várja, — zavart lelkében semmitsem csitít.« 11. l. Németül: »Und alle Näh' und alle Ferne« — a német kép tágabb, dinamikusabb. »Ha lényegét megismered« 12. l. Az eredetiben: *erfassen*. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki *megragad*-nak fordítja. Helyenkint feszesebb vagy nehezkesebb Sárközi szövege az eredetinel: »Ha célhoz értem, majd *vidulva* — engedj *kacagnom diadalkacajt*.« 12. l.)

A Dolgozószoba-jelenet fordítása igen jó. Mesteri a két nagy monológ tolmácsolása. Az elsőben talán a sivár dolgozószoba megjelenítése a legszebb (16. l.), amely a *se-vitág* nyelvi telitalálattal végződik. Egy kis félreértés miatt efromlik azonban az eredeti egyik gyönyörű képe: »Wie Himmelskräfte auf und nieder steigen — Und sich die goldenen Eimer reichen.« Magyarul: »Égi erő-

ként fel s alá remegve — arany vödörök ömölnek egybe.« (17. l.) A *wie* itt nyilvánvalóan nem hasonlító kötőszó! De nem sikeres a »szívem már gyorsabban *harangoz*« (18. l.) (»Schon fühl' ich meine Kräfte höher«) és a »már forrok új *borral tele*« kép sem. Az első nagyon modern, a másik hamisan hat: az ember nem lehet *borral tele*. Erőltetett szófűzésével, rosszul használát névutójával zavar a következő mondat: »Hol érek, természet, *nyomod után?*« Az ige itt nem névutót vonz! A rím miatt kissé könnyelmű a »s ha tör, ropog hajóm, csak *énekelni!*« megoldás. (Németül: »... in des Schiffbruchs Knirschen nicht zu zagen!«) A monológ befejező része (»Felleg borul...«) magyarban is kitűnően hangzik. Sárközi maradéktalanul visszaadja az ideges ritmust, a képek villódzását, csak a befejező »S ha addig élel!« nem valami jó *is* nélkül.

A Faust—Földszellem jelenetnek is van néhány gyenge pontja. A »schreckliches Gesicht« »szörnyű fej« fordítása nem jó, a *Gesicht* itt nyilván látomást jelent, mint a jegyzetítő is megjegyzi. A rím kedvéért helyenkint nyers a magyar szöveg, a sok enjambement is zavar. (Lihegve szólítál, *bizony*... Mily *rút iszonyat* — bujsz, emberóriás, *féltre!*« 19. l.) Faust csattanóan büszke válasza ellaposodik a magyar szövegben: »Tőled félnék, lángok szülőtte? — Faust vagyok, éppannyi, mint te!« (19. l.) Németül: »Soll ich dir, Flammenbildung, weichen? Ich bin's, bin Faust, bin deines Gleichen!« A tiszta rím, amely itt igen fontos, a háromszor hangsúlyozott *bin* elsikkad a magyarban. Alább, talán egy sarkközi rím kedvéért, *lidérc* nevet kap a Földszellem. A szónak olyan határozottan *rossz* szellem jelentése van, hogy itt nem lett volna szabad használni.

A Faust—Wagner jelenet kitűnően hangzik magyarul. Sárközi nemcsak a szöveg pontos tolmácsolásában múlja felül elődeit, hanem abban is, hogy a szereplők egyénisége (Faust alig éreztetett megvető föllénye, Wagner kicsinyes fontoskodása, korlátolt lelkesedése) beszédmódjukban, szóhasználatukban is kifejeződik. (Faust: »*Csücsülj* tovább! *Kotlyvaszd* levessé, — mi mások asztalán marad...« Wagner: »A régi bölcséket hallván, csodálkozunk, hogy mily nagyot haladt csodálatos korunk.« (21—2. l.)

Az egész Faust-fordítás egyik csúcsa a nagyszerű második monológ. A gúny (»Hogy el nem csügged ez az ászkaképi« 23. l.), a töprengő, keserű önmarcangolás (»Olvassam könyveimben nappal-éjjel, — hogy mindenütt ezreknek könnye foly, — s itt-ott kacag csupán egy-egy kivétel...«) a látomás hatalmas szárnyalása, nagyszerű képei (»Köszöntelek, fióllak fejedelme!«) éppen olyan művésziek, mint az eredetiben. A befejező sorokat az sem nyomorítja meg, hogy

hatszoros rimmel kell megküzdenie. E nagy-szerű fordítói teljesítményt csak néhány kisebb egyenetlenség rontja. A *Gottheit* fordítása itt is *Isten*. Az *Istenség* sokkal goetheibb szó, s Faust világnézetéhez is jobban illik. Van egy vitatható kép: »Én, ki tükréként örök igazságnak már-már ragyogtam...« Németül: »... das sich schon ganz nah gedünkt dem Spiegel ew'ger Wahrheit, sein selbst genoss...« Ugyanígy értelmezi Kozma is. Érzésem szerint a *nah* itt helyhatározó, s a kép fordított: Faust az örök igazság tükrében élvezi énjét.

Szép a húsvéti kar izlésesen, mértékkel archaizáló formahű fordítása, a húsvéti séta tolmácsolása pontos, szép, ebből is kiemelhetjük Faust szép rapszodiájának magyartását (»Boldog, ki hinni tudja... 37. l.). Az újabb Faust—Wagner jelenetét néhány stílusosan kifogásolható vagy halványabb rész gyengíti. (»Madárszárnyért lelkem mért vágyakozna?« 38. l. »Hogy sompolyog utánam és utánad.« 39. l. A kutya hívására nem használatos a »szaladj ide!« kifejezés. Elvész az eredeti kép dinamikája az »Ég-föld közt surranó csodás — Szellemkép, hogyha vagy...« kezdetű képben. 39. l.)

A második Dolgozószoba-jelenet egyes részletei igen nehéz próba elé állítják a fordítót. A dalbetétek, a bővülőversek ritmusa, rimelése, nyelve nagyon megnehezíti a szöveghez való ragaszkodást. A szellemek altatójának lebegő dallamát, erősen zenei hatású megoldásait, alliterációit, gondolatritmusait, tiszta rímeit lehetetlen tökéletesen visszaadni. Sárközi fordításában vannak kitűnő részletek (»Hallani zsongást, — Karba-zsibongást, — Látni, ha rebben — tánc a ligetben...« 50. l.), de a sok kényszerű enjambement, asszonánc megtöri a dal hullámzását. A szellemek kara is erőteljesebb az eredetiben. (54. l.) A *mächtiger* alapfokban való fordítása, a rím kedvéért bekerült *büszke úr* rontja elsősorban a művészi hatást. Ugyancsak a rím kedvéért: »Íly urat én, ha találnék, szendén — Mikrokozmosz úrnak nevezném.« 60. l.) és »Látni se bírom — *hasztalan*.« (61. l.) Egyik szó sem illik a szövegbe értelem szerint. Akadnak homályos, első hallásra nem érthető mondatok. (»Messez távol — a zord magányból...« 55. l. nem érzik, hogy a távol itt véghatározó, nem tartam. »Légy dalia...« 60. l. az eredetiben: mondasd magad daliának. »Ha letelepszem végül *tette*re vágyva...« (61. l.) az eredetiben egyszerűen: »... wenn ich mich niedersetze...« s a kiemelt rész nem illik a szövegbe.) Szinte megoldhatatlan a híres szállóige fordítása: »Verweile doch, du bist so schön!« Sárközinél: »Szép vagy! Maradj! Tied vagyok!« kissé elaprózódik, s a *tied* *vagyok* nem sokkal sikeresebb Dóczy

vagy Kozma megoldásánál. (Dóczynál: »Maradj! Oly szép vagy én nekem!« Kozmánál: »Oly szép vagy! Ó, maradj velem!«) Nem hat jól a tragédia szerkezete s így eszmei tartalma szempontjából olyan fontos sorrend felcserélése: »A nagyvilágot járjuk s a kicsit.« (69. l.)

Az Auerbach Pincéje egészen kitűnően sikerült. Itt elsősorban stílusos nehézségről van szó: a tivornyázó polgárok pityókosan nyers kötődését, a humoros dalbetéteket erőltetettséggel, mesterkéeltséggel nélkül kell visszaadni. Sárközi a néző ember beszédét igen jól etalálja. (»Nem jár a csók nekil Ezennel ellentmondok! 71. l. Az *ezen*nel ittasan ostoba ünnepegyessége kitűnő. Dóczy is, Kozma is elmarad a versenyben. Nagyon jó a két eleven humorú dalbetét (Egy pincében, Egy király udvarában) fordítása. E részben egy tárgyi hiba (»Mint doktor Luther *hajdan*.« 72. l. A cselekmény a 16. sz. ban játszódik, s a *hajdan* nem illik a szövegbe) s néhány kevésbé sikerült fordulat (baráti elem helyett »Elem barátom« 53. l. »*Félelmetes* fehércseléd«: a jelző csak a rím kedvéért kerül a fehércseléd elé, s rosszul illik hozzá. »Egy vén bak... seprűnyelen vágat.« 72. l. Seprűnyelen csak a boszorkány lovagol. Siebel »Jó éjt!«-tel fogadja Faustékat — így csak búcsúzni szokás) rontja kissé a fordítást.

A Boszorkánykonyha-jelenetben igen jó a dalok, ráolvasó versek fordítása. Néhány nehezebben olvasható mondat azonban itt is akad. (»S zürzavarában, azt ígérted, — e tébolynak, meggyógyulok.« A fordított birtokviszony itt s néhány helyen még nehezkés.) Helyenkint kissé más hangsúlyt kap a magyarban egy-egy szó. (»S kit a szerencse kegyébe fogad, — hazaviszi mint vőlegénye.« 89. l. Az eredetiben: Boldog az, aki hazaviheti.) Kicsit szabad az »Ich bin lebendig!« fordítása: »Élet zenitje.«

Az Utca (97. l.) és az Este tolmácsolása pontos, művészi. Szép, noha az eredeti anapestusait nem tartja be következetesen a Thulénak volt egy királya kezdetű románcbetét. A rím vagy ritmus miatt itt is akad néhány kifogásolható szó vagy szerkezet. (»No jöjj *megint!*« 103. l. »Remények harmatán *konyadsz*.« 101. l.) A következő jelenetekben (Sétaút, A szomszédasszony háza) szöveghűség szempontjából alig akad vitatható rész. (»Csak a túlságos kódorgást szerette — s a távoli nőt, távoli bort.« 113. l. Kérdés, nem Kozmának van-e igaza, aki a »fremde Weiber und fremden Wein«-t így értelmezi: »... a más nejt s a potya bort.«) Az Utca-jelenetben (115. l.) a rím kedvéért félreérthető módon használja Sárközi a *kedves* szót. (»Brávó! Tüzes már, lám a *kedves!*«) Az ember önkéntelenül Margaré-tára gondol, holott Faustról van szó. 115. l.)

Nem hat valami jól az ugyancsak a rím kedvéért bekerült töltelék a következők sorban: »Lényegükről, bár markod köpted...« 116. l. Ugyancsak a rím miatt: »Nem ébred — a mélyen alvó, akit beszó a csönd.« (A kiemelt rész nagyon modernül hat. 137. l.) »Pedig kezdte már ördög lenni, beste.« (131. l.) »Ki mint a vizesés, zug szírtról-szirtre, pezsgó — vággyal a mélységek felé, alant?« (131. l.) A véghatározó után rosszul hangzik az *alant* tartamhatározó.

Az Erdő és barlang fordítása egészében nagyon szép, különösen azonban Faust bevezető monológja művészi. A kútnál jelenetben nem pontos: »... a padon — ütötték az időt agyon.« (140. l.) Németül: »... ward ihnen keine Stunde zu lang.« A magyar szöveg *unatkozó*, a német *szórakozó* párról szól. A párviadal-jelenet dalában: »Lesz, ami lesz!« (145. l.) Németül: »Lass, lass es sein!« — Inkább azt jelenti itt: Meg ne tedd! Egyébként ennek a jelenetnek az eleje egyenetlen. Egy gyönyörű kép, Faust lelkiállapotának érzékeltetése, meghalványul a magyar szövegben. Németül: »Wie von dem Fenster dort der Sakristei — Aufwärts der Schein des ew'gen Lämpchens flämmert — Und schwach und schwächer seitwärts dämmert, — Und Finsterniss drängt ringsum beil!« A német szövegben az *aufwärts* irányt, a magyarban az ennek megfelelő *fenn* inkább csak mértéket jelent, s a felfelé-oldalt ellentéte nem érvényesül. (143. l.)

A nagy Templom-jelenet fordításával remekel Sárközi. Itt látszik meg igazán mennyivel költőbb elődeinél. Példának egy részlet:

»Mir wird so engl
Die Mauernpfeiler
Befangen mich!
Das Gewölbe
Drängt mich — Luft!«

Dóczi: »Elszorulok!
Szorit a fall!
Megfojt az oszlop!
Ledől a boltozat!
Levegőt!«

Sárközínél: »Megfulladok!
A pillérek sora
szorít! Lenyom
a boltozat!
Levegőt!«

Kozma: »Keblem szorong!
Itt minden oszlop
S a boltozat
Súlya rajtam!
Levegőt!«

Dóczi szövege szürke, a képet elrontja. (»Megfojt az oszlop!«) Az ideges ritmika, az ez

esetben fontos enjambement-ok a magyar szövegben hiányoznak. Kozma is elrontja a részlet feszültségét azzal, hogy a párhuzamosan szerkesztett mondatokat egyéolvasztja. Sárközi képei pontosak, s a szaggatott lélegzetvétel érzik a magyar szövegben is.

Kitűnő Sárközi fordításában a Börtön-jelenet. Margaréta zaklatottságában nagy látomásokkal küzd, stílusának mégsem szabad bonyolultnak lennie. Sárközi megoldja ezt a nehéz feladatot. Mindenkinél (Dsida Jenő töredék-fordítását is beleértve) sikeresebben oldja meg a híres befejező sorokat. (»Mérlegre került!« 185. l.)

3.

Az eddigiek alapján s még néhány szemelvényvel kiegészítve összefoglalhatjuk Sárközi Faust-fordításának *stilis* jellemzőit is. Megállapíthatjuk, hogy stílusa árnyalatos, szemléletes, dinamika és költői erő tekintetében felülmúlja a korábbi Faust-fordítások stílusát. Sárközi felhasználja a múlt századi magyar költészet nyelvi eredményeit (Vörösmarty, Madách, Vajda), de érezhetően használja a Nyugat-nemzedék szókincsét, jellegzetes szókapcsolatait is, anélkül, hogy modorossá válna. (»... mint tüzel a távozó nap lomha lángja.« 37. l.) »Ős panasz borong a tekerényes futású életen.« 1. l.) Merít a köznyelvből, a népi nyelvből, sőt szükség szerint még zsargon-szavakat is használ.

Költői nyelvének legnagyobb értéke az az erő, amellyel vissza tudja adni Goethe szenvedélyes stílusát, nagy látomásait. (Faust monológjai). Képei általában pontosan kidolgozottak, még akkor is, ha tömör, többszörösen összetett mondatokkal kell a fordításban megküzdenie. (»Édes korlátokkal fogjon körül — a mindig-újulás nagy forgatagja, — s mi ingó jelenésként fölmerül, — a gondolat gyúrja szilárd alakba.« 12. l. Németül: »Das Werdende, das ewig wirkt und lebt, — Umfass' euch mit der Liebe holden Schranken, — Und was in schwankender Erscheinung schwebt, — Befestiget mit dauernden Gedanken.«) Ezt az ars poeticanak is beillő részletet sem Dóczi, sem Kozma nem tudja ilyen pontos művészettel visszaadni.) Sárközi szövegének nyelvi erejét nagyszerűen példázza a már idézett első monológ befejezése. (»Felleget borul...«) A képek balladás feszültségét, ideges villogását másutt is kitűnően érezzük a magyar szövegben is. Érdekes stilis szempontból összevetni az arkan-gyalok énekének különböző fordításait. Mennyire elaprózza pl. Gábrriel énekének első sorát Dóczi! Az édenfényesség-szerű szavak avultas ízt adnak a szövegnek, a sorok nagyszerű dinamikáját pedig elhalványítja.

(«wird fortgerissen» fordítása : »Tovább forog, tovább forog.«) Kozma szövege sokkal pontosabb és költőibb, de a *forog, bős ár-szerű* szavak itt is gyengítik a hatást. Sárközi a vers sodrását kitűnően megválasztott dinamikus igékkel adja vissza (peregve, forogva, zúdúl, ássa, ragad). Érdekes, hogy használja a régies zengésű *éjfolyó*-t, de ez nem rontja, hanem emeli a verset. E sorokban érezzük azt a nagy pátoszt, amely talán Berzsenyivel kezdődik a magyar irodalomban s Vörösmarty után Madách művében zeng újra fel. (»Szabott útját dörgő morajjal — járja lefele-fölfele.« 9. l.)

Jól hangzanak magyarul Sárközi fordításában Goethe klasszikusan tömör, érzelmileg rendkívül feszült, mégis nagyon egyszerű versei. (Ajánlás.) Jól üti meg a töprengő, bölcselő hangot is. (Monológok, Előjáték).

Nagyon izléseesen él helyenként az archaizálás lehetőségeivel. Szókincsében akadnak kissé avittas ízü szók, de csínyjában bánik velük. (Szellemajk, kebel, sajj, éjfolyó, ingó, jelenés, dana.) Jól utánozza a középkori himnuszok stílusát. (Angyalok kara.)

A természetességet, egyszerűséget, helyenként nyersséget az eddigi fordítóknál hasonlíthatatlanul jobban valósítja meg Sárközi. (Auerbach Pincéje, Mefisztó iróniája.) Használja a szólásokat, tud közmondásszerűen tömör lenni. (»Kevésből ne higits sokat! Ne légy kereplős kertelő!« 21. l. Dóczinál : »Hát ne keresd a szárvat hátul!« Kozmánál : »Legyen csak tisztessen nyeresz!« Az előbbi esetlenül népieskedő, az utóbbi ódon. »Közmondás, hogy biztos fedél — s derék asszony aránytól többet ér.« 121. l. Szólások vagy szólásszerű, talpraesett mondatok : »Agg-legényből nehéz férjet *gyalutni*.« 73. l. »Ha fogad erre fáj...« 21. l. »Mint nyulat a bokorból, — kiugratom a titkukat.« 74. l.)

Sárközi érzéke a valóság iránt, realista tehetsége megnyilatkozik a környezetrajzoló részletek fordításában. De megmutatkozik abban is, hogy megtartja a magyarban is a szereplők jellegzetes beszédmódját. Mefisztó iróniáját, Wagner kicsinyes fontoskodását, Margaréta bájos egyszerűségét, bár helyenként halványabb egy kicsit a német eredeténél a magyar szöveg.

E legújabb fordításnak is vannak azonban stíláriis szempontból kifogásolható részletei. E hibák egy része a szövegadta nehézségekből következik, de bizonyára ki lehetett volna még jónéhányat küszöbölni egy újabb átdolgozás szerencsés pillanataiban. A leggyakrabban előforduló hibák :

Az eredeti kép helyenként nem érvényesül a magyar szövegben, vagy éppenséggel eltorzul, zavarossá válik. (»De tudom, hiába, hiába minden, — Nem lelhetek békét többé szívenben. — Miért is kell oly hamar elapadni az árnak — s szomjan maradni az

ember fiának?« A szövegből nem derül ki, hogy miféle ár elapadásáról van szó. A német szövegben pedig világos : »Schon fühl' ich... Befriedigung nicht mehr aus dem Busen *quellen*.« A *buzog* után természetes és érthető az ár-kép. »Hát így megy ez, velőt-ideget öröl!« — mondja Mefisztó saját magáról, s e nagyon is modern, *emberre illő* megállapítás nemigen illik a szájába. Az eredetiben : »Man möchte rasend werden!« Ez ördögire illő kép! 46. l. »Ördögi öklöd... szorong.« 47. l. A szorong nem használatos ilyen értelemben. »Hagyd bánatod, amely úgy falja — életed, mint keselyű a *dögöt*.« 55. l. Az eredetiben *dög*-ről nincs szó, s a kép nyilván az *elevenen* marcangoltatás kínját hivatott kifejezni. »Ne félj, meg nem *töröm a köteleket*.« 58. l. A *Büdniss*-t ebben az esetben jobb lett volna *szövetség*-gel vagy *szörödés*-sel fordítani, vagy a *tör* helyett mást használni. »Nézd *csordultig* magad!« 89. l. A németben : *satt*. »Varázssítallal a *velődben*...« 96. l. Németül : »im Leibe.« »Ha ily *fejecske* nem lát más utat, — rögtön a pusztulásba *ront*.« 131. l. A németben a kép következetesebb, nincs ez a zavaró »pars pro toto.« »Stellt es sich das Ende vor.« Faust *sátánhívő*-nek nevezi Mefisztót. 138. l. Csak a rim kedvéért! »Koszorúm *leomolt*.« 178. l.) A kép hibája olykor abból származik, hogy a hasonlat után nem marad meg Sárközi az új képzetkörben. (»A pára... forrásként *gomolyg elő*.« 155. l. A német szövegben »*bricht hervor*«, Goethe tehát a hasonlat szellemében folytatja a képet. Ugyanígy : »Szép látomásaim körébe — e *féreg* éppen most *oson*.« 20. l. A féreg nem *oson*!)

A hibák második csoportját a pongyolán, félreérthetően vagy nehézkesen fogalmazott mondatok alkotják. Félreérthető mondatok : »Miért enged minden szív szavának?« Nem világos : minden szív enged a költő szavának, vagy a költő enged minden szív szavának. 6. l. »Az élet vad fergetége... vonom most rángva, bukva, félve.« 62. l. A módhatározók értelem szerint az alanya, Mefisztóra, valójában a tárgyra, Faustra vonatkoznak. »S míg sós verejtékem csurog, — nem kell csürnöm, mit nem tudok.« 15. l. Nem világos, hogy az időhatározói mellékmondat az előző vagy az utána következő mondatához kapcsolódik-e, s így félreérthető. Németül : »mit saurem Schweiss.« »Öket Múzsaképp szeretném én vezetni.« 170. l. Értelem szerint a határozó inkább az alanya vonatkozik, holott valójában a tárgyhoz kapcsolódik. Kellemetlenül hat a magyar szövegben sok esetben az erőltetett szórend különösen a kötőszó gyakori átvetése a mondat belsejébe. (»Itt van az utca, szegletén *melynek*...« 180. l. »Eljön az idő, minden jó polgár *amidőn mint* dögtemetől félretart, ha találkozik veled.« 148. l.) Elég

gyakori, s nem mindig hat-jól a birtokviszony megfordítása. Néhány mondat szerkesztése lompos. (»Némi kis oxigén, amit előkerítnek — fűrgén magasba emel innét.« 69. l. A feltételes mód zavaró. »Ha meg nem állok itt s merek helyemből közelebb lépni, azután — elködösödve látom őt csupán.« 89. l. »S zúrzavarában, azt ígér, e tébolynak, meggyógyulok.« 85. l. »Nápoly utcáit magába szelle.« 113. l. »Anyám szeme rajtam minden jikarcnyi munka során.« 120. l.) Néhány esetben vét az igevonzat ellen, (Vágyik madárszárnyért, nyoma után ér) s az egyeztetés szabálya ellen egy esetben, gyűjtőnév után többesszámot használ. (». . . mit kíván a nép . . . nincsenek legjobbhoz szokva . . .« 3. l.) Nem tartom helyesnek Goethe-fordításban az iktelen ragozás használatát. (Egy esetben: *vágyok*, 117. l.) Vitatható a régies igealakok (félmúlt mintegy 15 esetben) és nyelvtani alakok (sajg, serge, tátni, megbocsátna) használatának jogosultsága.

A jó hatást olykor a nagyon ritkán használt, erőltetett, rossz helyen alkalmazott vagy tájnyelvi szavak rontják (»konya árnyak« 24. l. »A reménynek harmatán konyadsz.« 101. l. »Mi a fránya van veled?« 105. l. E tájszó inkább melléknévi értelemben használatos. A lovak *bokáznak*. 184. l. »Megint izzik, megint duvad.« 131. l. Németül: *siedet, glüht*. A duvad azt jelenti, hogy kidagad, dudorodik. »Babájával pemhedett.« 140. l. E székely tájszó jelentése *rothad, pépesedik*. Németül: »Stand sie bei ihrem Buhlen süss.« »Dül és teremt köröskörött.« 9. l. *Beveszi* útját valahova. 48. l.

Következetesen tájejtés szerint használja az -s tövű melléknévek módhatározóját, sőt többsét is olykor (hevessen-típus). Ezt Goethe fordítása közben tanácsosabb lett volna elkerülni.

4.

A fordítás ritmus és rím szempontjából általában nagyon igényes. Dóczy lompos és igénytelen, az eredeti ritmusváltásait, rím-elhelyezését, rímfajtaát figyelembe nem véve fordítása után nagy lépés volt már Kozma ilyen szempontból rendkívül megbízható fordítása. A ritmus azonban még Kozmánál is nehézkes, s a rímkényszer gyakran a művésziesség rovására megy. Sárközi a többszörös rímekkel is sikeresen, olykor, mint az Ajánlásban is, mésterien megbirkózik. Goethe nagyjára tiszta rimeit természetesen nem adja vissza, de ez a magyarban nem is hiba. Az asszonánccal azonban olykor nagyon szabadon él (kínja sajg — fiatal, elmerülz — végzetül stb.). Fontos helyeken,

ahol a rím határozott csattanásának, vagy ereszkedő zenéjének nagy jelentősége van, mindig hűen fordítja a hím- és nőrímeket. Csak egy-két jelentéktelen változtatást eszközöl e tekintetben. A jambust könnyedén, bizonyos, ma már elfogadott szabadsággal kezeli, az utolsó, illetve utolsóelőtti láb tisztaságára azonban nem ügyel eléggé. A ritmusváltásokat általában pontosan betartja, csak a sorszalajtó anapestusokat fordítja olykor úgy, hogy egyszerűen meghosszabbítja a sort. Az eredetinel természetesen jóval több enjambement-t kénytelen használni, s ez olykor rontja Goethe klasszikusan kiegyensúlyozott stílusának belső ritmusát.

5.

A Szépirodalmi Könyvkiadó nagy szolgálatot tett a magyar olvasóközönségnek Sárközi egészében kitűnő Faust-fordításának új kiadásával. E fordítás kisebb hibái, egyenetlenségei nem mennek az eszmei mondanivaló tisztaságának a rovására. Valamennyi eddigi fordításnál goetheibb szöveget kapott ezzel az olvasó. A mű megértését elősegíti. Halász Előd kiváló, történeti, irodalomtörténeti és esztétikai szempontokat egyaránt érvényesítő bevezetője s Bodí László pontos jegyzetei. Az újból esedékes kiadásból azonban ki kell küszöbölni a sajtóhibákat.) 112. l.: »megbocsátana« — helyesen: »megbocsátna«. 138. l.: »kátéből felelt« — helyesen: »a kátéből felelt«. 162. l.: »régi hótát fűjja« — helyesen: *a régi nótát*. 170. l.: *a »Hátra, itt jön a dudás«* sor felesleges. Egy sor ritmikája nyilván elnézés miatt hibás: Sárközi a kéziratban javított, s az *itt* szót elfeledte kihúzni. (»A kör szűkül, már *itt* Közeleg.« 40. l. A kéziratban: ». . . már *itt* fut a'«. — áthúzza a *fut a'* rész. Ugyancsak javítandó a Jegyzetek-ben: ». . . *kéneső* — az eredetiben: mint a higany.« A két szó egyet jelent!)

A magyar olvasóközönség bizonylan örömmel fogja hallani, hogy a régóta hozzáférhetetlen Faust II. kiadását is tervbe vette a Szépirodalmi Könyvkiadó. A mű új fordítását Kálnoky László, egyik legkiválóbb fordítónk készíti. Az új tolmácsolás bizonyára méltó párja lesz Sárközi fordításának.

Befejezésül megjegyzem, hogy a jelzett lapszámok mindenképp a Szépirodalmi Könyvkiadó 1953-as kiadására vonatkoznak. A dolgozatban szereplő valamennyi kiemelés tőlem való. A folyamatosan közölt idézetekben a verssorokat gondolatjellel választottam el.

Lator László